Катерина Дубініна *(Львів)*

КАТЕГОРІЯ ЧУДЕСНОГО В ПОЛЕМІЧНІЙ ПРОЗІ
(ЧУДЕСНЕ У «ПЕРЕСТОРОЗІ»)

У риториці полемічних текстів часто зустрічаються елементи чудесного, того, що не пояснюється логічним ходом подій і людським впливом. Ця риса споріднює їх із фольклорними творами. Полемічна проза – це коло обговорення проблем християнського суспільства і церкви загалом як інституції, тож не можна не помітити зв'язку з традицією західноєвропейського Середньовіччя і зокрема прямих візантійських впливів.

З якою метою полеміст використовували елемент чудесного у своїх творах? Що ж лежить в основі поняття «чудесне»? Його можна окреслити опираючись на власне сучасний світогляд, проте правильно було б все ж з'ясувати значення цього поняття для людини Середньовіччя. Адже «там де ми бачимо категорію, категорію духу або літератури, вчені Середньовіччя і їхні вихованці, бачили, безперечно цілий світ, що дуже важливо, але світ предметів, певний світ – сукупність, а не категорію» [6; 33].

Кожен народ творить чудесне (mirabilis) надихаючись дивовижами попередніх віків. Християнство безпосередньо стикнулося з цим явищем в середині кожної культури яку намагалось і врешті решт підкорювало. Як зазначає Жак Ле Гоф: «християнство не достатньо творило в галузі чудесного» [6; 34], позаяк воно не є чимось важливим, адже це явище виникло лише тому, що існувало попереднє чудесне.

І тут виникає певний конфлікт семантичного характеру між чудесним та чудотворним (надприроднім). Чудесне успішно продовжувало жити у фольклорі як архетип минулого, а також і у високій літературі, адже на цьому рівні, воно майже завжди має дохристиянське коріння. Проте «чудо» отримало свої другі обриси коли було адаптоване християнством і перетворене у «чудотворність». Яскравий приклад цьому – поширення агіографічної літератури – прямого носія «чудесного». Проте агіографічні тексти високого Середньовіччя не задовольнять у повній мірі цікавости шанувальників фольклору; «якщо б ми хотіли почерпнути з них етнографічні факти, наслідок на перший погляд був би дуже мізерний» [6; 34]. Це пояснюється перш за все тим, що церква або прагнула їх докорінно змінити, надати цілком нового значення, фактично утворюючи нове явище, або ж приховати те, що становило для неї один із найнебезпечніших елементів первинної культури.

«Чудесне» в оповіді, ніби розподіляє два світи: світ звичайний і земний та світ надприродній, знаковий. Властивість чудесного полягає в тому, що його творять надприродні сили та істоти. Так і християнське чудо має єдиного автора-Бога. Загалом «чудо» як явище відзначається непередбачуваністю і тут не слід плутати з чудотворністю в агіографії, в якій воно являється однією з головних і очікуваних елементів, адже християнство раціоналізувало чудесне, на заміну непередбачуваности воно запропонувало і утвердило вчення про надприродне. До того ж християнське освоєння чудесного, з одного боку, «потягло чудесне до чуда, а з іншого, – до символічного та моралізаторського освоєння» [6; 40].

У полемічній прозі проявився якраз його символічний підтекст, як знамення. Знамення в значенні негативної ознаки з відтінком мітки (прокляття). Зважаючи на мету полемічних текстів – боротися з опонентами, такі засоби цілком задовольняли письменників полемістів. Чудеса які нібито сталися під час важливих публічних подій, особливо богослужінь, висвячень несуть по собі негативний відтінок. Та не слід плутати його зі шкідливим надприродним, як-от магія й чаклунство. Це своєрідна негативна трансформація поняття в свідомості людини і стосується сатанинського надприродного, чудо ж, яке трапляється на сторінках полемічної прози, – це чудотворність від Бога, мета якого – застерегти. «Пересторога», крім назви, яка вказує на мету написання твору, має ще й спеціальні застережні елементи у вигляді чудес, які описує автор. Ось ритуал посвячення Григорка: «При котором свяченню господь бог чуд показав, же при звоненню на службі божей порвав його дух нечистий й кинув» [7; 32].

Продовжуючи цю тему, автор доповнює її новими подіями: «і інших попов негодних бісове з церкви виметали…» [7; 51].

Але якщо порівнювати з агіографією та біблійними сюжетами, то там чудотворности більше, а ніж чудесного. Чудотворність вимагає присутности і участи посередника, а чудесне християнське – це більше витвір Середньовіччя, де речі змінюються без втручання посередників, отже, все вказує на Єдиного Автора. При описі чудес важливо саме посилання на біблійне джерело, як на авторитетний аргумент. Високою частотою посилань у полемічних творах відзначається «Книга Еклезіаста», особливо в темах про папу-антихриста, ознаки його приходу і настання його ери. Майже уся богословська частина «Перестороги» обертається навколо цієї теми й Апокаліпсиса.

Знаковість апокаліптичного світу, поширилась на картини опису в «Пересторозі»: «і гром з неба на ваші справи стріляєт, огнем палить, і знаки на церквах страшливії показуються, яко ж ся стало в Рогатині і в Галичу» [7; 52]. У Берестю в церкві, де була відправлена перша унійна літургія, вино в келиху перетворилося на воду і довелося налити в келих іншого вина і так дослужити літургію. Тут проглядається певне наслідування біблійного сюжету, коли Христос перетворив воду на вино. Автор або ціла низка авторів, бо ж відомо, що такі дива нерідко творилися на ґрунті народної фантазії, лише переінакшив знаковість самої події. Тобто якщо чудо Христове було благословенням, знаком доброї Божої Волі, то тут перехід вина-блага у воду означає відібрати благо. Це лихий знак, застереження і навіть прокляття. Наступний випадок має не те що чудотворний характер перетворення, а навіть деяку фантастичність. Полеміст його додає до попередньої оповіді в якості аргументу, що підкреслює уже відомий факт. У місті Грубешові, в церкві, яку відібрали уніати й католики для літургії, «заволала на вас християнська жона з наріканням великим» [7; 52], котру наказали бити під час служби по вустах аж до крові. І як кара за вчинене глумлення, келих, у якому було вино для причастя, вилив свій вміст в лице відступнику (припускаємо, що автор має на увазі Іпатія Потія). Тобто здійснена дія річчю без зовнішнього впливу людини. Це характерніше для описів магічних ритуалів язичницького походження. Та найцікавіше тут те, що наш полеміст підкреслює: «о чом свідоцтва і записи урядовії свідчать» [7; 52]. Так він намагається навіть настільки неймовірні речі подати як щось само собою прийнятне і природне, як частину земного порядку.

Опис посвячення у стан чорноризький Іпатія Потія Кирилом Терлецьким, автор «Перестороги» супроводжує також лихим знаменням: «по обичаю нагого приоблегши кошулею, на то уготованною, приодівши, у олтар вводив» [7; 32] при тім не відомо звідки, бо були двері замкнені, увірвався вітер і підняв йому подол кошулі і поклав на голову «так іж ввесь хребет йому одкрив противко всім, в церкві стоячим» [7; 33]. Коментуючи цей випадок полеміст проводить паралель з візантійською історією, а власне з часам народження, хрещення і правління Константина V відомого іконоборця: «як Костантин Копронім гноєвидний – кгди крестився, в той час у крестильниці наплюгавив» [7; 33] – і це було знаком «злим і лихим». Саме через це і прозвали його Копронім, тобто Дармоімений. Як при правлінні Костантина Копроніма зазнала церква гоніння і його гніву, так і «тепер дознала церков божія і по Птію срамовидном великого неупокоя і замішання», так що не лише Русь, але і «ляхове» аж до війни внутрішньої межи собою прийшли: «сейми ся ламали» і «все злоє одтоль пішло і конця єще не маєт» [7; 33]. У цій компаративістичній спробі автора, помітне символічне значення, таїнства хрещення і посвячення, як певного переходу до чогось нового і світлого, заміщується символом попередження і знаком того, що богом не благословенне.

Помітно, що полемісти не використовували чудотворність у творах як щось позитивне, на користь і захист православ'я, але чітко використовували як доповнення до аргументів проти опонентів. Крім повчальности, «чудесне» виявляється в якості риторичного засобу, що полягає в спрямованости на два типи реципієнта: освіченого і простого читача. Насамперед це стосується поняття віри й мислення (racio). До віри належить чудесне, що передбачало певне враження і повчальний вплив на простого реципієнта. До розуму належить риторичне навантаження дотепу як категорії комічного і відповідно зрозумілого в освічених колах. Адже такий тип читача чудово розумів, що це несе на собі мету показати опонента не лише небажаним, але й осміяним. Саме в цьому полягає біваленність явища, що зумовлене двома типами реципієнтів.

Отже, в полемічній прозі категорія «чудесного» широко використовувалася і розвивалася у трьох напрямах: як символ, повчання та риторичний елемент.

Література:

1. Аверинцев С. С. Риторика и стоки европейской литературной традиции / Сергей Аверинцев. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 448 с.
2. Аристотель. Поетика / Аристотель ; [пер. зі старогрец. Борис Тен]. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
3. Борисенко К. Г. Роль комічного в полемічному трактаті Дмитра Туптала «Розыск о раскольнической брынській вірі» / Катерина Борисенко // Актуальні проблеми слов'янської філології : Міжвуз. зб. наук. ст. – К. : Освіта України, 2008. – Вип. XVI : Лінгвістика і літературознавство. – С. 151–157.
4. Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / Михайло Возняк. – Львів, 1954. – 68 с.
5. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Ернст Роберт Курціус ; [пер. з нім. Анатолій Онишко]. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
6. Ле Гофф Ж. Середньовічна уява / Жак Ле Гофф; пер. з фр. Ярема Кравець. – Львів : Літопис, 2007. – 350 с.
7. Пересторога // Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 26–66.
8. Успенский Ф. И. История Византийской империи XI–XV вв. / Федор Успенский. – М. : Мысль, 1997. – 829 с.

Category of the Wonderful in Polemic Prose
(The Wonderful in «The Cautions»)

In the article the meaning of concepts of «the wonderful» and «the miraculous», their origin and functioning from the point of medieval imagination and Christian world view are exposed. An attempt to explain for what purpose polemicists used the element of the wonderful in their rhetoric is made. Three directions in which «the category of the wonderful» was developing are considered: symbolic, instructive and rhetorical.

Ольга Денисенко *(Запоріжжя)*

СЮЖЕТНА СТРУКТУРОВАНІСТЬ НОВЕЛ-ЛЕГЕНД ПЕТРА МОГИЛИ

Багатогранний талант Петра Могили – видатного церковного діяча, проповідника, творця першої східноєвропейської вищої школи, організатора друкарства, будівничого храмів, мецената, письменника – помітне явище в історії українського культурно-релігійного життя XVII ст.

Ставши архімандритом Києво-Печерської лаври і турбуючись про її достойне возвеличення, Петро Могила вдається до записування всього, що йому доводилося чути в монастирі і поза ним про надзвичайні події, які могли свідчити про святість православної церкви, Божу благодать, притаманну їй, вірність традиціям великих отців і чудотворців, чудодійну силу мощей святих.

Усі оповіді ввійшли до книги «Власноручні записки Петра Могили» (далі переклад з цієї книги мій. – О. Д.) [4]. Давні легенди у записах Петра Могили характеризуються багатоплановіттю та тематичним багатством. Сюжети цих давніх легенд переважно одно- або малоепізодні. Композиційна і сюжетна неусталеність, їх вільна форма зумовлюють часту імпровізацію оповіді, контамінацію епізодів і мотивів. Засвоєння нової манери викладу матеріалу диктувалося потребами агіографії, вимогами стилю бароко. Цій манері притаманні не лише повчальність, але й почуттєвість та зворушливість оповіді. Для цього жанру характерна також стисла форма, мікоструктурованість, однолінійність, динамічний сюжет (основою якого